

PÁZMÁNY *1635*
— *a l a p i t v a*

Pázmány Law Working Papers

2018/04

Erdődy János

**A FÉNYŰZÉST KORLÁTOZÓ TÖRVÉNYEK
– IUS PUBLICUM ÉS PRIVATUM
HATÁRÁN**

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Pázmány Péter Catholic University Budapest

<http://www.plwp.eu>

A FÉNYŰZÉST KORLÁTOZÓ TÖRVÉNYEK – IUS PUBLICUM ÉS PRIVATUM HATÁRÁN

*Legislatio és naturalis ratio találkozása**

ERDŐDY JÁNOS
egyetemi docens, PPKE JÁK

1. Bevezető gondolatok

A köztársaság korában, illetőleg a principátus elején *leges sumptuariae*, másutt *sumtuariae*¹ elnevezéssel illetett törvények célja² a polgárok túlzott luxusának korlátozása volt, akként hogy a mindennapi élet több területén vezetett be főként mennyiségi korlátozásokat. A téma primér forrásbázisa távolról sem szerteágazó, a témát valamilyen aspektusból feldolgozó szekundér szakmunkák pedig vagy történeti megközelítésben mutatják be a fényűzést korlátozó törvényeket, vagy – és főként a jogi munkák szerzői tartoznak ez utóbbi körbe – jobbára tulajdoni korlátként fogják fel ezeket a törvényeket.³ A legújabb irodalom igyekszik ugyan alkotmányjogi-államelméleti irányból megközelíteni a témát, amely kifejezetten érdekes lenne abban az esetben, ha az ide sorolható szerzők nem modern fogalmakat próbálnának meg visszavetíteni a római gondolkodásra, ám éppen ez az előbb említett anakronizmus némiképp csökkenti az említett munkák felhasználhatóságát. Egy másik irányzatot képviselnek a legújabb szekundér irodalomban azok a munkák, amelyeknek jellemző megközelítési módja, hogy *leges sumptuariae*-ben egyfajta szociális törvényhozást látnak, illetve hogy szabadságkorlátozó intézkedéseként fogják fel ezeket a törvényeket.⁴ Ez utóbbi megközelítés némiképp rokon

* A tanulmány létrejöttét az Igazságügyi Minisztériumnak „A jogászképzés színvonalának emelését célzó Programjai” keretében valósult meg.

¹ Az írásmódok nem egységesek a primér forrásokban sem; ebben a vonatkozásban l. pl. Egidio FORCELLINI – Jacopo FACCIOLATI: *Totius Latinitatis lexicon*. Schneebergae, Schumann, 1945. s. h. v.; Alfred ERNOUT – Antoine MEILLET: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Klincksieck, 1951. s. v. „sumo”; Peter G. W. GLARE (szerk.): *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, Clarendon Press, 1968. s. v. „sumptus”. Csak „költtség” jelentésben szerepel FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002 (reprint). s. v. „sumptus”.

² Vö. a *parsimoniam custodire*, illetőleg az *instrumenta gulae* gondolatkörét Gellius és Macrobius munkáiban (l. Gell. 2, 24, 1; Macrob. Sat. 3, 17, 1)

³ Főként a történeti munkák kapcsán l. Baltrusch kritikáját; részletesen vö. Ernst BALTRUSCH: *Regimen morum. Die Reglementierung des Privatlebens der Senatoren und Ritter in der römischen Republik und frühen Kaiserzeit*. München, C. H. Beck, 1989. 42 – 43. Megjegyzendő, hogy az újabb olasz nyelvű irodalomban fellelhetők olyan munkák, amelyek – bár alapvetően történeti ihletésűek – összességében opponálni igyekeznek a *leges sumptuariae* kapcsán kialakult *communis opiniót*. Ennek kapcsán l. pl. Maria BONAMENTE: *Leggi suntuarie e loro motivazioni*. In: AA. VV. (szerk.): *Tra Grecia e Roma*. Roma, Inst. della Enciclopedia Italiana, 1980. ;Guido CLEMENTE: *Le leggi sul lusso e la società romana tra il III e il II secolo a. C.* In: Andrea GIARDINA – Aldo SCIAVONE (szerk.): *Società Romana e produzione schiavistica III: Modelli etici, diritto e trasformazioni sociali*. Roma – Bari, Laterza, 1981; Anna BOTTIGLIERI: *La legislazione sul lusso nella Roma repubblicana*. Università degli Studi di Salerno, Dipartimento di Teoria e Storia del Diritto, Sezione di diritto romano 1. Napoli - Salerno, Editore Scientifiche Italiane, 2002.

⁴ L. pl. Gianetto LONGO: *Leges sumptuariae*. In: Antonio AZARA (szerk.): *Novissimo Digesto Italiano*. IX. Torino, 1965. 629–630. Ezzel kifejezetten ellentétesen Peter WYETZNER: *Sulla's Law on Prices and the Roman Definition*

azzal a felfogással, amely a fényűzést korlátozó törvényekben a tulajdon közjogi korlátját látja. Mindkét, a korlátozó jelleget a középpontba állító nézet adekvát hipotézisből indul ki; ama kérdésfelvetés pedig, hogy miként lehetett közjogi eszközökkel korlátozni a tulajdont az ókori Rómában, szintén lehet érdemi vizsgálódás tárgya.

2. Köz- és magánjog elválasztása Ulpianusnál

A közjog és a magánjog egymástól való elhatárolása az ókori Rómában nem bírt akkora jelentőséggel, mint mainapság, ráadásul szükségességének felmerülésekor az elhatárolás kontextusa is teljességgel eltérő volt attól, ahogyan ez a két kategóriapár ma megjelenik.

2.1. Általános megfontolások a rómaiak fogalomalkotásához

Kiindulópontként azt érdemes szem előtt tartani, hogy amikor ma köz- és magánjog fogalmai párban jelennek meg, akkor nagyon gyakran a két jogág közötti különbségekre(!) asszociálunk, amíg a római gondolkodásban a fogalom- vagy intézménypárokban való gondolkodás középpontjában a cicerói *ius in artem redacturum* gondolata állt.⁵ Ennek az alapja kettős: egyfelől a „*quid est*”-típusú *definitiók*⁶, valamint a *partitio* és a *divisio* által valósulhat meg alapszinten. Utóbbi kapcsán utalni kell arra, hogy a feltehetően sztoikus gyökerekből eredő megközelítést éppen Cicero honosította meg Rómában, méghozzá kimondottan görög mintára.⁷ Amikor tehát párban szerepelnek bizonyos fogalmak, akkor itt a cél lehet egyfelől egy magasabb rendű fogalom elemekre történő lebontása (*partitio*), másfelől pedig egy adott fogalom alá tartozó, azt a fogalmat alkotó minden jelenség felsorolása (*divisio*).⁸

2.2. A *ius publicum* és a *ius privatum* elhatárolása

of Luxury. In: Jean-Jacques AUBERT – Boudewijn SIRKS (szerk.): *Speculum Iuris. Roman Law as a Reflection of Social and Economic Life in Antiquity*. Ann Arbor, University of Michigan, 2002. 15. A *leges sumptuariae* és a szabadságjogok kérdéséhez I. Valentina ARENA: Roman Sumptuary Legislation. Three Concepts of Liberty. *European Journal of Political Theory*, X (2011). 463 – 489. Ezzel a felfogással kapcsolatban megjegyzendő, hogy bár roppant érdekes eszmefuttatás, a romanisztika szempontjából teljesen kezelhetetlen: mélyreható meglátásai ellenére az első adandó alkalommal az anakronizmus csapdájába esik, ettől kezdve pedig megállapításait nem lehet komolyan venni. Abszurdum ugyanis a *libertas* fogalmát a modern szabadságjogok koncepciójával együtt említeni, a kettő összehasonlításáról nem is beszélve.

⁵ Vö. Cic. de orat. 2, 142: *Sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponet discripta generatim; est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus se ius civile, quod nunc diffusum et dissipatum esset, in certa genera coacturum et ad artem facilem redacturum.*

⁶ Ehhez I. Cic. Top. 24: „[...] *Quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus aedium dixerit, quod parietis communis tegendi causa tectum proiceretur, ex quo tecto in eius aedis qui protexisset aqua deflueret, id ambitus videri*”. Részletesen I. Bruno SCHMIDLIN: *Die römischen Rechtsregeln. Versuch einer Typologie*. Köln – Wien, Verlag Böhlau, 1970. 165.

⁷ Vö. Cic. Top. 28: *Atque etiam definitiones aliae sunt partitionum aliae divisionum; partitionum, cum res ea quae proposita est quasi in membra discernitur, ut si quis ius civile dicat id esse quod in legibus, senatus consultis, rebus iudicatis, iuris peritorum auctoritate, edictis magistratuum, more, aequitate consistat. Divisionum autem definitio formas omnis complectitur quae sub eo genere sunt quod definitur hoc modo: abalienatio est eius rei quae mancipi est aut traditio alteri nexu aut in iure cessio inter quos ea iure civili fieri possunt. A görög gyökerekhez I. Cic. Top. 30: *Partitionum autem et divisionum genus quale esset ostendimus, sed quid inter se differant planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt, ut corporis, caput, umeri, manus, latera, crura, pedes et cetera. In divisione formae, quas Graeci εἶδη vocant, nostri, si qui haec forte tractant, species appellant, non pessime id quidem sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo.**

⁸ Részletesen I. Dieter NÖRR: *Divisio und partitio*. Abhandlungen zur rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung 4. Berlin, Schweitzer, 1972. 28–29.

Maga a *ius publicum* – *ius privatum* felosztás *expressis verbis* eleve csak az érett klasszikusoknál jelenik meg; a Digesta legelején szerepeltetik a kompilátorok Ulpianus jogról vallott felfogását.

Ulp. D. 1, 1, 1, 2 (1 inst.)

Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

Ez a szöveg a Kr.u. III. századi (feltehetően 223-ban, vagy 228-ban meggyilkolt)⁹ Domitius Ulpianus *Institutiones* című munkájából származik, amelynek a kezdetén a kiváló jogász néhány gondolatot fogalmaz meg a *ius*ról általában, amely azután bekerült a iustinianusi kompilációba, azaz a Digesta legelején Ulpianus jogfelfogása ismerhető meg. A kérdéses szövegben, amelyből a hivatkozott passzus származik, Severus Alexander császár tanácsadója¹⁰ először tisztázza a *ius* es a *iustitia* viszonyát, ezután a jogász *iustitiá*ból eredő tevékenységeit veszi számba, illetőleg utal a mindezt megalapozó *vera philosophiára*, végül pedig kifejti, hogy a *ius*son belül két *positio* különíthető el: *publicum* és *privatum*. Előbbi a római ügyek állására vonatkozik (*ad statum rei Romanae spectat*), utóbbi pedig mindarra, ami az egyén javát szolgálja (*ad singulorum utilitatem [sc. spectat]*). Ezt követően felsorol három olyan területet, amelyre a *ius publicum* kiterjed: a szent tárgyakra, helyekre, áldozatokra, a papi tisztségekre, valamint a magistratusokra. A *privatum ius* pedig a *ius naturalét*, *gentiumot* és *civilét* öleli fel.

3. Leges sumptuariae mint közjogi korlátozások

Abból kiindulva, hogy a *leges sumptuariae* felfogható a tulajdon közjogi korlátjaként, érdemes felidézni azt a szempontot is, hogy a rómaiak általában ódzkodtak attól, hogy magánfelek magánviszonyaiba közhatalmi eszközökkel belenyúljanak.¹¹ A fényűzés korlátozása kapcsán viszont mégis azt láthatjuk, hogy többek között törvényi eszközökkel is igyekeztek keretek közé szorítani kezdetben a temetések, később pedig leginkább a lakomák költségeit.¹²

3.1. A luxus korlátozása közjogi eszközökkel?

A *leges sumptuariae* jobbára a Kr.e. III. század végétől a köztársaság korának legvégéig terjedő időre datálhatók.¹³ A hagyomány szerint az első fényűzést korlátozó törvény a *lex Oppia* Kr.e. 215-ből¹⁴ származik, amíg az utolsó valódi *lex*, a (második) *lex Iulia sumptuaria* (*Octaviana / Augustana*) pedig talán Kr.e. 18-ra¹⁵ tehető. A római köztársaság ezen időszakában folyamatos

⁹ Vö. ehhez pl. Paul KRÜGER: *Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts*. Systematisches Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft. Leipzig, Duncker & Humblot, 1888. 252.

¹⁰ Vö. KRÜGER i. m. 215.

¹¹ Ehhez l. ZLINSZKY János: *Ius publicum*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 134.

¹² A principátus fényűzést korlátozó intézkedéseit formailag senatusconsultumok tartalmazták; ebben a kérdésben részletesebben l. pl. Jochen BLEICKEN: *Lex publica. Gesetz und Recht in der römischen Republik*. Berlin – New York, De Gruyter, 1975. 171.

¹³ Ezzel egyezően l. Emanuela SAVIO: *Intorno alle leggi suntuarie Romane*. *Aevum*, Anno 14, Fasc. 1 (1940) 174.

¹⁴ LONGO i. m. 630.; SAVIO i. m. 176.

¹⁵ SAVIO i. m. 190. Longo Kr.e. 17–18-ra teszi; l. LONGO i. m. 630. Ebből a szempontból másodlagos, de a teljesség kedvéért utalni kell rá hogy az irodalomban vitatott a *lex Metilia de fullonibus lex sumptuaria* volta, amely a *lex Oppiánál* korábbi. Ehhez l. H. T. WALLINGA: *Official Roman Washing and Finishing Directions Lex Metilia*

és mind nagyobb mértékű terjeszkedés tapasztalható, amelynek eredményeként a provinciák gazdagsága szakadatlanul áramlott a Birodalom központjába. Az így fokozatosan kialakuló jóléti viszonyokat megfelelően illusztrálja egy, Seneca *De ira* című munkájából származó szövegrészlet, amely bár alapvetően a rabszolgákkal való bánásmódot mutatja be, ezen túlmenően azonban kitűnik a szövegből a jóléti életmód *par excellence* pazarló volta is.

Sen. de ira 3, 40, 2 – 3

(2) *Varie adgredieris blandeque, nisi forte tanta persona eris, ut possis iram comminuere, quemadmodum fecit divus Augustus, cum cenaret apud Vedium Pollionem. Fregerat unus ex servis eius crustallinum; rapi eum Vedius iussit ne vulgari quidem more periturum: murenis obici iubebatur, quas ingentis in piscina continebat. Quis non hoc illum putaret luxuriae causa facere? saevitia erat.* (3) *Evasit e manibus puer et confugit ad Caesaris pedes, nihil aliud petiturus quam ut aliter periret, ne esca fieret. Motus est novitate crudelitatis Caesar et illum quidem mitti, crustallina autem omnia coram se frangi iussit conplerique piscinam.*

Seneca tudósítása szerint Augustus egyszer egy Vedius Pollio nevű férfinél vendégeskedett, akinek a rabszolgája eltört egy kristály poharat, mire a vendéglátó dühében halálra ítélte a rabszolgát, még hozzá akként, hogy a kerti halastóban élő orsóhalak elé rendelte vetni őt. A történet leírása során a szerző mintegy közbevetésként megjegyzi, hogy Vedius Pollio cselekedete pusztán kegyetlenség (*saevitia erat*). Az elbeszélés szerint maga Augustus is megdöbben a vendéglátó kegyetlenségén, és amikor a rabszolga a lábai elé vetette magát azt kérve, hogy engedjék meg neki, hogy másfajta halált haljon. Megindultságában Augustus elrendelte, hogy a rabszolga szabaduljon fel, továbbá azt is, hogy az összes kristály poharat törjék össze, és szórják a medencébe. Bár ez a rövid szöveg eredeti kontextusában egy más érvrendszerbe ágyazódik, illetve jól bemutatható a Krisztus születési körüli időszak Rómájának hozzáállás a rabszolgasághoz általában, ezen túlmenően a szövegben számos olyan elem is szerepel, amiből kirajzolódik a jóléti és nagyban kommersziális felfogású Róma luxusa. Ezen a példán keresztül érzékelhető a szakadék, ami a *parsimonia* és a *tenuitas* mint köztársaságkori erények, és Vedius Pollióhoz hasonló gazdag polgárok ízléstelen rongyázása között tátong. Az ilyen, és ehhez hasonló példák nyomán érthető a Római állam arra irányuló törekvése, hogy minduntalan ésszerű mederben tartsa a polgárok költségeit.

3.2. *Leges sumptuariae*: a tulajdon vagy a tulajdonjog korlátai?

A *leges sumptuariae*-t tulajdoni korlátként felfogó nézetek komoly fogyatékoságaként kell rámutatni arra a tényre, hogy az ezzel foglalkozó szerzők a tulajdonjog korlátozásáról beszélnek, illetve egyenlőséget tesznek a tulajdon és a tulajdonjog közé. Márpedig a római felfogás kezdetben a *meum est* és a *meum est ex iure Quiritium* dichotómiájában értelmezte a tulajdont (és – meglátásunk szerint – semmiképp sem a tulajdonjogot), vagyis olyan, alapvetően fizikai értelemben vett hatalmi pozíciót (*meum est*) láttak a tulajdonban, amelyhez jogalap (*ex iure Quiritium*) is járul.¹⁶ Ez abban öltött testet, hogy vitás esetben állami szerv (király, később

Fullonibus Dicta. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, LXIV (1996) 183–190. Másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy Tiberius és Nero császároknak is tulajdonítanak fényűzést korlátozó rendelkezéseket a primér források. Az ezekkel összefüggő nyitott kérdésekhez l. SAVIO i. m. 191–192.

¹⁶ Ezzel a gondolatmenettel lényegileg egyezően l. Zlinszky Jánost több helyen. ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. *passim*. Megjegyzendő, hogy a római tulajdon fejlődése kapcsán Kaser elválasztja egymástól a relatív tulajdont, és az abszolút értelemben vett tulajdonfogalmat. Előbbi a tulajdonvédelem *legis actiós* formájával, később pedig a *rei vindicatió*val áll szoros összefüggésben: ezekben a perekben a *iurisdictiós* gyakorló magistratus – Gellius közlése szerint – *vindiciarum dicendarum causa* vett részt, vagyis ideiglenes perbirtokot adott egyik vagy másik félnek addig, amíg a laikus *iudex* el nem döntötte a

a *consul*, majd a *praetor*) közreműködését lehetett kérni a legalább jogszerűnek vélt tulajdon védelme érdekében. Majd csak a klasszikus korban jelent meg a *dominium* és a *proprietas* mint műkifejezés a tulajdon megjelölésére.¹⁷ Szembeötlő azonban, hogy ekkor sem **ius dominii* vagy *proprietas*, amit emlegettek: mindkét elnevezés a tulajdon faktikus oldalából indul ki, és a nominalizációhoz kapcsolják a jogi védelmet, ami a viták állami útra terelésében, formalizált bonyolításában öltött testet. Mindezt azért fontos hangsúlyozni már a kezdet kezdetén, mert helyes a *leges sumptuariae* korlátként való értelmezése, azonban római jogban a tulajdon, nem pedig a tulajdonjog korlátként jöhetett csak számításba. Pontosan akként, ahogyan a szolgalmak, vagy akár a szomszédjogok is tulajdoni korlátként jöttek figyelembe, azzal azonban, hogy mind-mind más és más célokat szolgáltak: eltérő társadalmi-gazdasági kihívások szülte különféle válaszok voltak ezek. A szolgalmak alapítását az egymás mellett fekvő telkek eltérő erőforrás-bázisa alapozza meg, a szomszédjogok ezzel szemben törvényen alapuló szabályok a „jószomszédi viszony”, a békés egymás mellett élés biztosítása érdekében. Az egyiknek tehát gazdasági, a másiknak társadalmi célja van. A fényűzés törvényi korlátozásának ebből az aspektusból való vizsgálata vezet el a jelen gondolatmenet céljához: ezek a törvények is társadalmi vagy erkölcsi szabályozók voltak? A törvényi korlátozás mennyiben volt pusztán mechanikus jogalkotás eredménye, illetve mennyiben húzódott meg mögötte egy természetből adódó rend megvalósítására irányuló törekvés. Másként megfogalmazva a *mos* mint normatív alap mellett a *ratio* mennyiben játszott szerepet ezeknek a törvényeknek a megalkotásában? Amennyiben pedig van szerepe a *ratió*nak, akkor az pusztán *civilis ratio*, vagy ezek a szabályok inkább a *naturalis ratió*n nyugodtak?

4. A fényűzési törvények rövid áttekintése

Ahhoz, hogy a fényűzés törvényi korlátozásának pusztán jogalkotási vagy inkább morális természetére vonatkozó alapkérdés megválaszolására érdemi kísérletet tehesünk, első lépésként szükséges áttekinteni a *leges sumptuariae*-re vonatkozó elsődleges és másodlagos forrásokat. Először mindössze általános megállapítások szintjén foglalkozunk ezekkel a szövegekkel, mintegy „kívülről” szemlélve ezeket, majd egy következő lépésben térünk át a primér – és szükségképpen a szekundér – források részletesebb, tartalmi bemutatására.

4.1 A *leges sumptuariae* a primér és szekundér forrásokban

A fényűzést korlátozó törvények forrásairól szólva, az első jelentős kérdés annak vizsgálata, hogy a primér forrásokban hol és hogyan fordulnak elő a *leges sumptuariae*.

jogkérdést. Viszont amikor a *iudex* arról döntött, hogy az al-, vagy a felperes „*meum est ex iure Quiritium*” nyilatkozata felel-e meg a valóságnak, akkor erről csak a két fél vonatkozásában döntött. Ez viszont nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy harmadik fél a pernyertes ellen pert indítson a dolog elperlésére. Ehhez l. Max KASER: *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht*. Forschungen zum römischen Recht 1,1. Köln – Weimar, Böhlau, 1943. 8., 18. és 69–70. Emellett azonban arra is rámutat, hogy az idő előrehaladtával, az egyént mind jobban elismerő és előtérbe helyező gondolkodás fokozatos térnyerésével jelent meg az igény arra, hogy a tulajdon absztrakt felfogása is megjelenjen, és gyökeret verjen a gondolkodásban. Ennek értelmében a tulajdonos teljes hatalommal bír a dolga felett (*dominus*), amely dolog csak az övé, az ő sajátja (*proprium*). Az így megjelenő fogalmak, a *dominium* és a *proprietas* ennek a jelenségnek a jogi nyelvben megjelenő leképeződései: a *dominium* (a *domare* igéből, ami annyit tesz, hogy valamit megszelídíteni, igába hajtani) a hatalmi pozíciót fejezi ki, a *proprietas* (a *proprius* melléknévből, így közvetve a *prope* határozószóából eredően) pedig a tulajdonoshoz való tartozást mutatja. Ehhez részletesen l. KASER i. m. 308–312.

¹⁷ Vö. pl. *Oxford Latin Dictionary* s. h. vv.

Tacitus, Livius, Plinius mellett főleg Gellius és Macrobius a két fő forrása a fényűzést korlátozó törvények bemutatásának.¹⁸

Közülük Aulus Gellius a Kr. u. II. században élt római író. Grammatikai, retorikai, filozófiai tanulmányokat folytatott. Állandóan írók és tudósok körében forgolódott, amelynek során feljegyzett magának minden érdekesebb és nevezetesebb információt, szó szerint jegyezve le a hivatkozott szerző oda vágó passzusait. Eme tevékenységének eredményeként jött létre *Noctes Atticae libri XX* című munkája. Gellius jelentősége leginkább abban áll, hogy feljegyzései remek foglalatát adják kora római, illetve tágabban mediterráneumi életének tudományos, művészeti, közéleti és nem utolsósorban jogi vonatkozásairól, amelyek az ő munkássága híján sok esetben elvesztek volna.¹⁹

Az látható, hogy egyfelől Gellius és Macrobius foglalkoznak a fényűzés törvényi úton való visszaszorításának kérdéseivel; a két szerző „*Noctes Atticae*”, illetőleg „*Saturnalia conviviorum libri VII*” címet viselő munkáiban tematikusan szerepelnek ismertetések a témában, vagyis egy-egy fejezetben kimondottan a fényűzést korlátozó törvényekkel foglalkoznak, röviden ismertetve azok tartalmát, ekként megközelítésük deskriptív jellegű. Ezek mellett Livius, Plutarkhosz, Cicero, Plinius vagy éppen Dionysius Halicarnassensis tollából származnak még olyan szövegek, amelyekben valamiként említésre kerülnek a *leges sumptuariae*. Ezekben az esetekben azonban nem a szövegek fő témája a fényűzés korlátozása, hanem más összefüggésben kerülnek említésre ezek a szabályok. Eme szövegek szerzőinek szemléletmódja eredendően kritikus: valamely, a *leges sumptuariae* témájától eltérő probléma körében hivatkozási alapként, eklatáns példaként szerepel egy vagy több fényűzést korlátozó törvény, vagy épp egy ilyennek az eltörlését kimondó szabály. Gellius és Macrobius említett munkái kapcsán még három érdemi megjegyzést szükséges tenni. Egyfelől a szövegek vizsgálata révén kiténik, hogy mindketten egy nagyban-egészben teljes, vagy legalábbis arra törekvő áttekintést igyekeznek adni ezekről a törvényekről, szemben a többi, említett szerzővel, akik az összkép szempontjából ugyan töredékes beszámolókkal szolgálnak, ám Gelliushoz és Macrobiushoz képest kétségtelenül alaposabbak az egyes törvények tekintetében. Másfelől, amellett, hogy Gellius és Macrobius munkáikban teljes fejezeteket szentelnek a témának, ők alapozzák meg a *leges sumptuariae* kronologikus formában történő ismertetését. Bár megközelítésük strukturális szempontból hasonló, mégis eltérő perspektívából vizsgálják a *leges sumptuariae* kérdéseit.²⁰ Végül, formai és tartalmi alaposságuk ellenére ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a Gellius, illetve Macrobius által vizsgált törvények egytől egyig az asztali luxus problémakörével foglalkoznak.²¹ A primér források globális áttekintését követően arra is érdemes figyelmet fordítani, hogy a másodlagos irodalom miként dolgozza fel ezt a témakört. A szerzők többsége a kronologikus ismertetést választja, amíg Ernst Baltrusch a *regimen morum* kérdésével foglalkozó monográfiájában²² tematikus csoportokba szedve tárgyalja ezeket a törvényeket. A Baltrusch által adott csoportosítás szerint egyes törvények kifejezetten a temetéssel kapcsolatos túlzásokat igyekeztek visszaszorítani; így különösen a *leges regiae* és a XII táblás törvény egyes töredékei említhetők ebben a körben. Külön csoportba sorolhatnánk a hivalkodó ruházkodást és ékszerviselést szabályozó törvények, mint amilyen a *lex Metilia de*

¹⁸ Megemlíthetők még ezek mellett Plautus vígjátékai is, amelyekben a sumptus mint a gazdagság, a vagyoniasság szinonimája jelenik meg: ezek a vígjátékok éppen abból a szempontból nagyon jelentősek, hogy híven tükrözik a társadalmi szokásokban bekövetkezett mindazon változásokat, amelyek a *civitas augescens*, *urbis augescens* tényéhez kötődnek. Ehhez l. BOTTIGLIERI i. m. 51., és különösen 54–56.

¹⁹ Vö. PETZ Vilmos (szerk.): *Ókori lexikon*. Budapest, Franklin Társulat, 1902 – 1904. s.v. Gellii

²⁰ Vö. BOTTIGLIERI i. m. 83.

²¹ Vö. SAVIO i. m. 175; BALTRUSCH i. m. 41, aki Cicero, Suetonius és Tacitus vonatkozó szövegeit is olyanként minősíti, mint amelyek a *leges sumptuariae*-t mint *leges cibariae*-t említik. Arra is felhívja a figyelmet, hogy Livius nem használja sem a *leges sumptuariae*, sem a *cibariae* kifejezést, és nem is említi meg az asztali luxust korlátozó törvényeket a *lex Oppia* eltörléséről szóló tudósítása körében.

²² Vö. BALTRUSCH i. m. 40–132.

fullonibus, a *lex Oppia*, továbbá a *leges Iuliae sumptuariae*. Szintén önálló, jól körülhatárolható csoportot képeznek az asztali luxus korlátait megszabó törvények, amelyekkel jobbra Gellius és Macrobius leírásai foglalkoznak. Ezeket a törvényeket egyébként a primér szerzők *leges cibariae* néven is emlegetik, és külön érdekes, hogy nem minden *leges cibariae* kerülnek említésre Gellius és Macrobius szövegeiben, így kimarad például a *lex Orchia*, a *lex Didia* vagy a *lex Antia*. Baltrusch a fényűzést korlátozó törvények közé sorolja egyrészt az ajándékozási korlátokat bevezető egyes szabályokat, mint amilyenek a *lex Publilia de cereis* és a *lex Cincia*, továbbá bizonyos öröklési tárgyú szabályokat, nevezetesen a *lex Furia testamentariát* és a *lex Voconiat*. Ez utóbbiak kapcsán annyit részletesebb elemzés nélkül is meg lehet állapítani, hogy az utóbb felsorolt törvények közvetlen célja minden bizonnyal nem a fényűzés visszaszorítása volt, tehát nem direkt luxust korlátozó törvényekről van szó, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy következményeikben egyaránt jártak olyan hatásokkal, amelyek eredményeként a mértéktelen pazarlásnak elejét vették.

4.2 Gellius a *leges sumptuariae* kérdéséről

A Kr.u. II. században élt latin író a teljes egészében fennmaradt „Attikai éjszakák” című, más szerzők munkáit feldolgozó művében foglalkozik a fényűzés törvényi korlátozásával. Gellius kiindulópont a *parsimonia* fogalma, amelyet különleges római értéként fog fel: a józanságot és a mértékletességet az ősi római társadalomban alapvető értékeiként mutatja be.²³

Gell. 2, 24, 1 – 15

(1) *Parsimonia apud veteres Romanos et victus atque cenarum tenuitas non domestica solum observatione ac disciplina, sed publica quoque animadversione legumque complurium sanctionibus custodita est.* (2) *Legi adeo nuper in Capitonis Atei coniectaneis senatus decretum vetus C. Fannio et M. Valerio Messala consulibus factum, in quo iubentur principes civitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est mutua inter sese dominia agitarent, iurare apud consules verbis conceptis non amplius in singulas cenas sumptus esse facturos, quam centenos vicenosque aeris praeter olus et far et vinum, neque vino alienigena, sed patriae usuros neque argenti in convivio plus pondo quam libras centum inlaturos.* (3) *Sed post id senatus consultum lex Fannia lata est, quae ludis Romanis, item ludis plebeis et Saturnalibus et aliis quibusdam diebus in singulos dies centenos aeris insumi concessit decemque aliis diebus in singulis mensibus tricenos, ceteris autem diebus omnibus denos.* (4) *Hanc Lucilius poeta legem significat, cum dicit: Fanni centussis misellus.* (5) *In quo erraverunt quidam commentariorum in Lucilium scriptores, quod putaverunt Fannia lege perpetuos in omne dierum genus centenos aeris statutos.* (6) *Centum enim aeris Fannius constituit, sicuti supra dixi, festis quibusdam diebus eosque ipsos dies nominavit, aliorum autem dierum omnium in singulos dies sumptum inclusit intra aeris alias tricenos, alias denos.* (7) *Lex deinde Licinia rogata est, quae cum certis diebus, sicuti Fannia, centenos acris inpendi permisisset, nuptiis ducenos indulset ceterisque diebus statuit aeris tricenos; cum et carnis autem et salsamenti certa pondera in singulos dies constituisset, quidquid esset tamen e terra, vite, arbore, promisce atque indefinite largita est.* (8) *Huius legis Laevius poeta meminit in Erotopaegniis.* (9) *Verba Laevii haec sunt, quibus significat haedum, qui ad epulas fuerat adlatus, dimissum cenamque ita, ut lex Licinia sanxisset, pomis oleribusque instructam: „lex Licinia” inquit „introducitur, lux liquida haedo redditur”.* (10) *Lucilius quoque legis istius meminit in his verbis: legem vitemus Licini.* (11) *Postea L. Sulla dictator, cum legibus istis situ atque senio oblitteratis plerique in patrimoniis amplis helluantur et familiam pecuniamque suam prandiorum convivorumque gurgitibus proluisent, legem ad populum tulit, qua cautum est, ut Kalendis,*

²³ Vö. BOTTIGLIERI i. m. 83–84.

Idibus, Nonis diebusque ludorum et feriis quibusdam sollemnibus sestertios trecentos in cenam insumere ius potestasque esset" ceteris autem diebus omnibus non amplius tricenos. (12) Praeter has leges Aemiliam quoque legem invenimus, qua lege non sumptus cenarum, sed ciborum genus et modus praefinitus est. (13) Lex deinde Antia praeter sumptum acris id etiam sanxit, ut qui magistratus esset magistratumve capturus esset, ne quo ad cenam, nisi ad certas personas, itaret. (14) Postrema lex Iulia ad populum pervenit Caesare Augusto imperante, qua profestis quidem diebus ducenti finiuntur, Kalendis, Idibus, Nonis et aliis quibusdam festis trecenti, nuptiis autem et repotiis sestertii mille. (15) Esse etiam dicit Capito Ateius edictum divine Augusti an Tiberii Caesaris non satis commemorari, quo edicto per dierum varias sollemnitates a trecentis sestertiis adusque duo sestertia sumptus cenarum propagatus est, ut his saltem finibus luxuria effervescentis aestus coerceretur.

A szöveg alapján a Gellius által bemutatott fényűzést korlátozó törvények élén egy közelebről meg nem nevezett senatusi határozat áll még a *lex Fannia* előtti időkből, majd ezt követi a *lex Fannia*, a *lex Licinia*, a *lex Cornelia sumptuaria*, a *lex Aemilia*, a *lex Antia*, valamint a *leges Iuliae*, amelyek Caesar és Augustus nevéhez egyaránt köthetők.²⁴ A tartalmi áttekintés során szembetűnő lehet, hogy bár a *lex Aemilia* a Kr.e. 115. évre datálható, Gellius mégis a törvények számba vételének a végén kerít sort az említésére, közvetlenül a bizonytalan datálású *lex Antia* előtt. Kérdésként fogalmazódhat meg, hogy mi az oka a kronologikus ismertető megbontásának?

Jobban megvizsgálva Gellius szövegét, láthatjuk, hogy először megadja a *leges sumptuariae* elvi alapját: a *parsimonia* és a *tenuitas* ősi erényeinek fenntartása Gellius szerint Róma számára különös jelentőséggel bírt; alapvető érdek volt, hogy ezek általában a polgárok életmódja (*victus*), és különösen pedig az étkezések (*cena*) körében érvényesüljenek. Gellius arra mutat rá, hogy ezeknek az erényeknek az érvényre juttatása egyszerre több csatornán keresztül történik. Egyfelől megkülönböztetett szerep jut a nevelésnek, a példamutatásnak (*domestica observatio ac disciplina*), ez tehát az erények fenntartásának társadalmi oldala, ahol a szocializációs folyamat részeként tesz szert minden egyes polgár arra a tudásra, amelynek eredményeként a mindennapi életben megvalósul a *parsimonia*, és valósággá válik a *tenuitas*.²⁵ Emellett azonban jelen van az állami beavatkozás távolról sem elhanyagolható szerepe: van olyan eset, amikor a szocializáció hiányzik, elégtelen vagy nem hatékony – itt van szerepe az állami beavatkozásnak. A legjobb példája ennek az étkezések esete, ugyanis főleg a nagyobb ünnepek, lakomák esetén a *parsimonia* és a *tenuitas* alapértékei némiképp háttérbe szorulnak.

Ami Gellius leírásának közelebbi tartalmi vizsgálatát illeti, megállapítható, hogy a szabályozások két nagyobb csoportra oszthatók. Az elsőbe sorolhatók az ünnepek, lakomák költségeit, illetőleg eme rendezvények egyéb aspektusait érintő törvények. A második csoportba a köztársaság végéhez, illetve principátus elejéhez köthető fényűzési törvények sorolhatók – ezek szintén az ünnepekre fordítható költségeket korlátozzák, azonban a szabályozás módja a korábbiaktól kevésben különbözik, illetve más primer források utalnak arra, hogy a szabályozási célok nem voltak ugyanazok, mint a többi, ilyen tárgyú törvény esetében. Az első csoportba tartozó szabályok kiindulási pontjának a Kr.e. 161-re tehető *lex Fannia* tekinthető, amely költségplafont állapított meg az ünnepekre általában.²⁶ A törvény felsorol bizonyos típusú rendezvényeket, amelyek költségei a 100 *ast* nem haladhatták meg.

²⁴ Macrobius szövege tartalmilag lényegében egyezően, ugyanakkor jóval terjedősebben ismerteti a fényűzést korlátozó köztársaság kori szabályokat. Vö. Macrob. Sat. 3, 17, 1 – 18. A nála vizsgált törvények az alábbiak: *lex Publicia*, *lex Orchia*, *lex Fannia*, *lex Didia*, *lex Licinia*, *lex Cornelia* – ez utóbbival hosszan foglalkozik, külön említve utóéletét is.

²⁵ Egyezően BOTTIGLIERI i. m. 84.

²⁶ Vö. Gell. 2, 24, 3-6; Plin. N. H. 10, 71, 139.

Ezen túlmenően a költségmaximum mértéke 10 *as*, kivéve a kifejezetten felsorolt havi tíz napon, amikor legfeljebb 30 *as* volt költhető. A majdani *lex Aemilia* és *lex Antia* szabályaihoz hasonló rendelkezés, amely szerint csak egyetlen olyan tyúkot lehetett felszolgálni ezen ünnepek alkalmával is, amelyet nem kifejezetten hízóállatnak tartottak.²⁷ A majd 60 évvel később keletkezett *lex Licinia* (Kr.e. 103) lényegében a *lex Fannia* szabályozási struktúráját követte, meghozatalának elsődleges célja Gellius tudósítása szerint az volt, hogy mintegy felfrissítse az addigra már csaknem feledésbe ment *lex Fanniát*.²⁸ Ez a törvény önállóan szabályozandóként emeli ki az esküvői ünnepeket, amelyek alkalmával legfeljebb 200 *as* értékben lehetett ünnepséget szervezni; az egyéb napokra tekintettel pedig a *lex Fanniával* azonosan maximálta a költségeket.²⁹ Szintén a majdani *lex Aemiliára* és *lex Antiára* hasonlító szabály, hogy hétköznapokon három fontnál több nyers és egy fontnál több sózott hús nem volt felszolgálható. A még az első csoportba sorolható *lex Aemilia* (Kr.e. 115), és a kétes datálású *lex Antia* azért érdekesek, mert nem mennyiségi-összegszerű korlátozásokat fogalmaznak meg, hanem az ünnepek, lakomák szabályozását tartalmi oldalról közelítik meg. Így a *lex Aemilia* a lakomák elkészítése során felhasználható ételféleségeket szabályozta.³⁰ A *lex Antia* tartalmazott ugyan szabályt az ünnepek költségeinek korlátozására, amiről mégis elhíresült, az pontosan az a rendelkezése volt, amely elrendelte, hogy egyetlen magistratus, illetve magistratus-jelölt sem étkezhetett a saját házában kívül, ide nem értve még bizonyos személyek házákat. Ezt a törvényt azonban szinte egyáltalán nem tartották be, és úgy hírlik, hogy innentől kezdve Antius soha többé nem étkezett vendégségben, nehogy saját törvényének kudarcát kelljen tapasztalnia.³¹

A fényűzést korlátozó törvények másik csoportjába a köztársaság végének, illetve a principátus elejének két törvénye tartozik Gelliusnál: az egyik Sulla Kr.e. 81-ből származó *lex Cornelia sumptuariája*, a másik pedig Augustus, feltehetően Kr.u. 18-ból eredő *lex Iulia sumptuariája*. Mindkettő a naptárhoz igazította az ünnepek költségeit: Sulla a *Calendae*, *Idus* és *Nona* idején megrendezett ünnepekre, valamint egyes további alkalmakból ült ünnepekre legfeljebb 300 *sestercius* engedett költeni, Augustus ehhez képest 200 *sestercius*ban maximálta a *dies profesti* idején tartott ünnepek költségeit, amíg a *Calendae*, *Idus* és *Nona* idején megrendezett ünnepekre, valamint egyes további alkalmakból ült ünnepekre legfeljebb 300 *sestercius* volt fordítható. Külön szabály Sullánál, hogy a törvényben írottakon túli, egyéb napokon legfeljebb 30 *sestercius* lehetett lakomára költeni. Augustus szabályozása pedig abból a szempontból érdekes még, hogy a menyegzők költségeinek felső határát legfeljebb 1000 *sestercius*ban szabta meg.³² Látható tehát, hogy ezek a törvények egytől-egyig az ún. Tafelluxus kérdését szabályozták – ez alól egyedüli kivételként Sulla *lex Corneliája* említhető, amely

²⁷ Adolf BERGER: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2010. s. v. „Lex Fannia”; BALTRUSCH i. m. 81 – 85.

²⁸ L. BERGER s. v. „Lex Licinia sumptuaria”, ahol nem csak a *lex Fanniára*, hanem a korábbi fényűzési törvényekre történik hivatkozás. L. még BALTRUSCH i. m. 88 – 93.

²⁹ Vö. Gell. 2, 24, 7.

³⁰ Vö. Gell. 2, 24, 12; Plin. N. H. 10, 71, 139; l. még BERGER s. v. „Lex Aemilia sumptuaria”, ahol a szerző külön is kiemelni a forrásokból a „*genus et modus ciborum*” fordulatot, az egyik leginkább drasztikus törvénynek nevezve a *lex Aemiliát*. L. még BALTRUSCH i. m. 86 – 88.

³¹ Vö. Gell. 2, 24, 13. L. még BERGER s. v. „Lex Antia sumptuaria”; különösen a datálás kérdéséhez még BALTRUSCH i. m. 96 – 98. Általánosságban a Gellius által követett gondolatmenethez l. még BOTTIGLIERI i. m. 84–86.

³² Vö. még Sueton. Octav. 34. L. még BALTRUSCH i. m. 100 – 101. Ismeretes továbbá szintén Augustus, vagy Tiberius egy edictuma, amelyben a császár a különféle ünnepek költségeit 300 és 2000 *sestercius* közötti összegben határozza meg. Látható, hogy a korábbi 1000 *sestercius* maximumhoz képest duplájára nőtt a felső határ értéke, amellyel feltehetően a törvény nagyobb arányú betartását igyekeztek elősegíteni. L. még BERGER s. h. v. A feltehetően Kr.u. 18-ra tehető törvényhez l. még Giovanni ROTONDI: *Leges publicae populi Romani*. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi Romani. Milano, Soc. Editrice Libreria, 1912. 99; Vincenzo ARANGIO-RUIZ: *Storia del diritto romano*. Napoli, Jovene, 1985. 7236.

korlátozta a túlzó temetési luxust, meghatározva azt is, hogy milyen összeget lehet emlékművekre költeni.³³

4.3 Macrobius a fényűzés korlátozásáról

A Kr.u. V. század első felében, II. Theodosius császár kortársaként tevékenykedő nyelvész – mint az már korábban említésre került – „*Saturnalia conviviorum libri VII*” címet viselő munkájában Gelliushoz hasonlóan számos író munkáját kivonatolja, összegzi; ekként foglalkozik hosszabban a fényűzést korlátozó törvényi rendelkezésekkel. Tudósításában a Kr.u. IV. század végi *praefectus Urbi*, Rufius Albinus beszámolójára támaszkodik főként: mint az ősi római kultúra jó ismerőjét, hitelt érdemlő forrásként hivatkozik rá a fényűzés korlátozásához kapcsolódó törvényhozás láncolatának ismertetése során.³⁴ A Gellius-művel való szerkezeti hasonlóság kapcsán megjegyzendő, hogy a *Noctes Atticae* ide vágó passzusai nem csupán formai szempontból számított mintának, hanem Seneca és Plutarkhosz mellett nagy hangsúllyal támaszkodott Gellius fentebb már említett munkájára is.³⁵

Macrob. Sat. 3, 17, 1 – 14.

„(1) *Longum fiat, si enumerare velim quot instrumenta gulae inter illos vel ingenio excogitata sint vel studio confecta. Et hae nimirum causae fuerunt propter quas tot numero leges de coenis et sumptibus ad populum ferebantur, et imperari coepit, ut patentibus ianuis pransitaretur et coenitaretur, sic oculis civium testibus factis luxuriae modus fieret.* (2) *Prima autem omnium de coenis lex ad populum Orchia pervenit, quam tulit C. Orchius tribunus plebi de senatus sententia tertio anno quam Cato censor fuerat. Cuius verba, quia sunt prolixa, praetereo: summa autem eius praescribat numerum convivarum.* (3) *Et haec est lex Orchia de qua Cato mox orationibus suis vociferabatur, quod plures quam praescripto eius cavebatur ad coenam vocarentur. Cumque auctoritatem novae legis aucta necessitas imploraret, post annum vicesimum secundum legis Orchiae Fannia lex data est, anno post Romam conditam secundum Gelli opinionem quingentesimo nonagesimo secundo.* (4) *De hac lege Sammonicus Serenus ita refert: Lex Fannia, sanctissimi Augusti, ingenti omnium ordinum consensu pervenit ad populum: neque eam praetores aut tribuni, ut plerasque alias, sed ex omnium bonorum consilio et sententia ipsi consules pertulerunt, cum res publica ex luxuria conviviorum maiora quam credi potest detrimenta pateretur, siquidem eo res redierat, ut gula inlecti plerique ingenui pueri pudicitiam et libertatem suam venditarent, plerique ex plebe Romana vino madidi in comitium venirent, et ebrii de rei publicae salute consulerent.* (5) *Haec Sammonicus. Fanniae autem legis severitas in eo superabat Orchiam legem, quod in superiore numerus tantummodo coenantium cohibebatur, licebatque secundum eam unicuique bona sua inter paucos consumere, Fannia autem etiam sumptibus modum fecit assibus centum: unde a Lucilio poeta festivitatis suae more centussis vocatur.* (6) *Fanniam legem post annos decem et octo lex Didia consecuta est. Eius ferundae duplex fuit causa: prima et potissima, ut universa Italia, non sola urbs, lege sumptuaria teneretur, Italicis existimantibus Fanniam legem non in se sed in solos urbanos cives esse conscriptam: deinde ut non soli qui prandia coenasve maiore sumptu fecissent, sed etiam qui ad ea vocitati essent atque omnino interfuissent, poenis legis tenerentur.* (7) *Post Didiam Licinia lex lata est a P. Licinio Crasso Divite, cuius ferundae probandaeque*

³³ Cic. Ad Att. 12, 35–36; Plut. Sull. 35, 2–3. Plutarchos maliciózus tudósítása abból a szempontból is különösen érdekes, hogy ő mutat rá arra, miszerint Sulla a felesége, Metalla halálakor pusztán babonából tartotta be a törvényi rendelkezéseket, más tekintetben viszont bőkezű volt a költségek fedezése kapcsán. L. még BERGER s. v. „Lex Cornelia sumptuaria”; BALTRUSCH i. m. 93 – 96. Arangio-Ruiz egy helyen megerősíti ennek a törvénynek a tartalmát; vö. ARANGIO-RUIZ i. m. 198.

³⁴ BOTTIGLIERI i. m. 87.

³⁵ PETZ Vilmos (szerk): *Ókori lexikon*. Budapest, Franklin Társulat, 1902 – 1904. s. v. „Macrobius”.

tantum studium ab optimatibus inpensum est, ut consulto senatus iuberetur, ut ea tantummodo promulgata, priusquam trinundino confirmaretur, ita ab omnibus observaretur quasi iam populi sententia comprobata. (8) Lex vero haec paucis mutatis in plerisque cum Fannia congruit. In ea enim ferenda quaesita est novae legis auctoritas exolescente metu legis antiquioris ita, Hercules, ut de ipsis duodecim tabulis factum est: quarum ubi contemni antiquitas coepit, eadem illa quae illius legibus cavebantur in alia latorum nomina transierunt. (9) Sed legis Liciniae summa: ut Kalendis Nonis nundinis Romanis cuique in dies singulos triginta dumtaxat asses edundi causa consumere liceret, ceteris vero diebus, qui excepti non essent, ne amplius daretur adponeretur quam carnis aridae pondo tria et salsamentorum pondo libra et quod ex terra vite arboreve sit natum. (10) Video quid remordeat. Ergo indicium sobrii seculi est ubi tali praescripto legum coercetur expensa coenarum? Non ita est. Nam leges sumptuariae a singulis ferebantur quae civitatis totius vitia corrigerent: ac nisi pessimis effusissimisque moribus viveretur, profecto opus ferendis legibus non fuisset. Vetus verbum est: Leges, inquit, bonae ex malis moribus procreantur. (11) Has sequitur lex Cornelia et ipsa sumptuaria, quam tulit Cornelius Sylla dictator: in qua non conviviorum magnificentia prohibita est nec gulae modus factus, verum minora pretia rebus inposita, et quibus rebus, di boni, quamque exquisitis et paene incognitis generibus deliciarum! quos ille pisces, quasque offulas nominat, et tamen pretia illis minora constituit! Ausim dicere, ut vilitas edulium animos hominum ad parandas obsoniorum copias incitaret, et gulae servire etiam qui parvis essent facultatibus possent. (12) Dicam plane quod sentio. Adprime luxuriosus mihi videtur et prodigus cui haec tanta in epulis vel gratuita ponantur. Itaque tanto hoc seculum ad omnem continentiam promptius, ut pleraque harum rerum quae Syllana lege ut vulgo nota comprehenduntur nemo nostrum vel fando compererit. (13) Sylla mortuo Lepidus consul legem tulit et ipse cibariam: Cato enim sumptuarias leges cibarias appellat. Dein paucis interiectis annis alia lex pervenit ad populum ferente Antio Restione: quam legem, quamvis esset optima, obstinatio tamen luxuriae et vitiorum firma concordia nullo abrogante inritam fecit. Illud tamen memorabile de Restione latore ipsius legis fertur, eum quoad vixit foris postea non recoenasse, ne testis fieret contemptae legis quam ipse bono publico pertulisset. (14) His legibus annumerarem edictum de sumptibus ab Antonio propositum qui postea triumvir fuit, ni indignum crederem inter cohibentes sumptum Antonio locum facere, cuius expensae in coenam solitae conferri sola unionis a Cleopatra uxore consumpti aestimatione superatae sunt. [...]"

Kezdetben – Gelliushoz hasonlóan – Macrobius is azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mi okból léteznek egyáltalán a fényűzést korlátozó törvények. Ennek kapcsán elsődlegesen azt hangsúlyozza, hogy a torkosság (*gula*) elleni számos eszköz (*instrumenta*) közül egy lehetséges kört alkotnak az étkezéseket³⁶ és a fényűző cselekvéseke megszorító törvények (*leges de coenis et sumptibus*). Különösen érdekes, amit a szerző eme eszközökről általában, ezeknek az eredetével összefüggésben ír: azt állítja ugyanis, hogy ezek vagy *ingenio excogitata*, vagy pedig *studio confecta*. Ami az *ingenium* kérdését illeti, az *vis*, *natura*, *indoles* jelentéseket hordoz, vagyis valamely dolog veleszületett tulajdonságát jelöli, azaz egy olyan jellemző, amely az adott dologban magában gyökerezik.³⁷ Azok a fényűzést korlátozó eszközök tehát, amelyek *ingenio excogitata*, azok természetes, mondhatni magától értődő módon pattantak ki egy adott személy vagy személyek fejéből. A másik lehetőség, hogy ezek *studio confecta*, azaz kitartó

³⁶ A *coena* inkább ebédet jelent; az egy mondattal később használt, a *prandeo* igéből származtatott *pransito* kifejezéssel együtt adódik az értelmezés, hogy ezek a törvények lényegében az étkezéseket általában érintették. Vö. FORCELLINI – FACCIOLATI s. vv. „coena”, illetve „prando” és „pransito” ezeknek az étkezéseknek a napon belüli helyéhez és egymáshoz való viszonyához is. Ebben az összefüggésben l. még FORCELLINI – FACCIOLATI s. vv. „merenda” és „vespera”.

³⁷ Vö. FORCELLINI – FACCIOLATI s. v. „ingenium”. Egyezően l. még FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. s. h. v.; *Oxford Latin Dictionary* s. h. v.

foglalatoskodás eredményeként elkészített.³⁸ Ez a párosítás, tudniillik az jól párhuzamba állítható az alapvetésben megfogalmazott egyik kérdéssel, jelesül, hogy a *naturalis* vagy a *civilis ratio* áll-e eme törvények meghozatalának hátterében.

A *leges sumptuariae* vezérmotívumaival nem bevezetesként, hanem a szövegben jóval később foglalkozik. Megállapítása szerint a *leges sumptuariae* az egész közösség hibáit, vagy éppen bűneit javítja ki, igazítja helyre (*civitatis totius vitia corrigerent*). Okfejtésének érdekessége, hogy Gelliushoz képest ő inkább – ha úgy tetszik – normatív oldalról közelíti meg a fényűzés korlátozását, amikor a *lex* és a *mos* ehelyütt elválasztja egymástól: tanúsága szerint ugyanis a jó *lex* a rossz *mos*-ból is eredhet. Márpedig ha a *civitas* életének gerincét adó *mos* nem a legrosszabb és a leginkább pazarló, akkor bizonyos nincs szükség a törvényalkotásra. Mindent egybevetve tehát akárcsak Gellius, Macrobius is a hibás, rossz szokás, hagyományból vezeti le a *leges sumptuariae* megalkotásának szükségességét, mégpedig a takarékoság és a szerénység általános római erényeinek megvalósítása jegyében.

Az ide sorolható törvények kapcsán általánosságban jegyzi meg, hogy ezek azt rendelték, hogy az étkezések nyitott ajtók mellett történjenek (*patentibus ianuis*), annak érdekében, hogy a luxus minden polgár számára szemmel látható lehessen (*oculis civium testibus factis luxuriae modus fieret*).

Az egyes törvények tartalmáról szólva, Macrobius a fényűzési korlátozások felsorolását a *lex Orchia*-val kezdi, amely korlátozta az ünnepekre maximálisan meghívható vendégek számát.³⁹ Ezt követően említi a *lex Fannia*-t, amelyről lényegében Gelliusszal egyezően nyilatkozik megemlítve az anekdotát, amely szerint Lucilius *centussis*-nak nevezte ezt a törvényt, minthogy 100 *as* feletti összegben nem lehetett lakomára költeni. Macrobius tudósításában ezt követően a *lex Fannia*-hoz képest 18 évvel később keletkezett *lex Dida* (Kr.e. 143) szerepel, amelynek szabályozása két szempontból érdekes: egyfelől kiterjesztette a *lex Fannia* szabályait Itália egészére, másfelől büntetést rendelt mindazokra, akik a törvényben meghatározott összeget meghaladó mértékben költöttek ünnepekre, tovább azokra is, akik az ilyen, fényűző rendezvényeken résztvevőként voltak jelen.⁴⁰ Ezt követte a Licinius Crassus nevéhez kötődő *lex Licinia* Kr.e. 103-ból, amely jobbra megerősítette a *lex Fannia* szabályait.⁴¹ Macrobius szerint *Kalendae* és *Nonnae* idején, valamint vásárnapok (*nundinae*) alkalmával 30 *as* költésére volt mód. A törvényben kivételként nem szabályozott egyéb napokon legfeljebb három font szárított, illetve egy font sózott húst lehetett felszolgálni. Utolsóként említi Macrobius a *lex Cornelia sumptuaria*-t, amelynek kapcsán általános jelleggel mutat rá arra, hogy nem a vendégségek nagyságát vagy a torkosságot magát tilalmazta, sokkal inkább az élvezetekre fordítható összeget csökkentette.⁴²

5. A *naturalis ratio* kapcsolódása a *leges sumptuariae* témaköréhez

Első tekintetre nyilvánvalónak tűnik, hogy ezek a törvények a *ius civile* körébe tartoznak. Ezen a ponton viszont kérdéses, hogy másutt, más népeknél megtalálható-e ilyen tartalmú szabályozás? Anélkül, hogy ennek a részleteit most különösen vizsgálnánk, állítható akár a

³⁸ Vö. FORCELLINI – FACCIOLATI s. vv. „studium” és „conficio”. Egyezően még FINÁLY i. m. s. h. vv. és *Oxford Latin Dictionary* s. h. vv.

³⁹ Másutt Macrobius (Sat. 1, 7, 33) említi a *lex Publicia de cereist*, Kr.e. 209-ből, amely tehát több, mint húsz évvel előzte meg a *lex Orchia*-t, és éppen a *Saturnalia* ünnep alkalmával a *patronus* által a *cliens*-nek adott ajándékok mértékét volt hivatva korlátozni. Ehhez l. még részletesebben BERGER s. v. „Lex Publicia”; BALTRUSCH i. m. 61–63. A *lex Orchia* kapcsán l. BERGER s. v. „Lex Orchia”; BALTRUSCH i. m. 77 – 81.

⁴⁰ BERGER s. v. „Lex Dida sumptuaria”; BALTRUSCH i. m. 85 – 86.

⁴¹ L. BERGER s. v. „Lex Licinia sumptuaria”, ahol nem csak a *lex Fannia*-ra, hanem a korábbi fényűzési törvényekre történik hivatkozás. L. még BALTRUSCH i. m. 88 – 93.

⁴² A gondolatmenet rekonstrukciójához l. BOTTIGLIERI i. m. 87–92.

közismeretinek mondható történelmi ismeretek alapján is, hogy nem kifejezetten római sajátosság ez.

Ismeretes Cicero megközelítése a *res publica* kapcsán, ahol a *populus* körülhatárolásába ágyazza annak meghatározását, hogy mi is tekinthető *res publicának*. Ebben a vonatkozásban a *populushoz* kötődően két jellemzőt hangsúlyoz: az egyik a *iuris consensus* megléte, a másik pedig, hogy ennek a *iuris consensusnak* az *utilitas communio* kell céloznia; azt kell szándékoltan érvényre juttatnia.⁴³ Ennek a *iuris consensusnak* a praktikus megjelenési formái a *ius civile*, a *ius gentium*, a *ius naturale*, valamint a *res publica* magánjogának története során főként a *ius praetorium* is.

A *ius civile – gentium – naturale* hármasságának vizsgálata az alábbi érvekkel támasztható alá. A *ius civile* és *gentium* vizsgálatával foglalkozó Gaius-szöveg (Gai. 1, 1) közös elemként említi mindkettő körében, hogy ezek csak olyan népeknél fordulnak elő, amelyeket *leges* és *mores* irányítanak, érthető tehát, hogy a közös platformon lévő normacsoportok együtt vizsgálandók. A *ius gentium* és *naturale* normái közé a primér források is tesznek olykor egyenlőségeket.⁴⁴ Mielőtt a három normaréteg tételes vizsgálatára sor kerülne, két általános érvényű megjegyzést érdemes tenni. Egyrészt a *ius civile – gentium – naturale* fogalmainak önmagukban nincs értelmük a római gondolkodás számára. A római gondolkodásban ezek egymáshoz viszonyítottan jelennek meg. Ennek az egyik valószínű oka – és egyben ez a második megjegyzés is – az a tény, hogy a *ius* mint olyan a római gondolkodás számára egységes, létező és élő entitás volt, amelyet bizonyos vizsgálódási szempontok mentén más-más jellemzőkkel ruháztak fel, illetve a más-más jellemzőket hangsúlyozták ki. Ekként a rómaiak a *ius*-ról specifikáltan szólva szükségképpen annak egyik vagy másik aspektusát vizsgálják, éppen úgy ahogyan Paulus mondja: „*Ius pluribus modis dicitur: uno modo, cum id quod semper aequum ac bonum est ius dicitur, ut est ius naturale. Altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ut est ius civile [...]*”.⁴⁵

Ekként a *ius civile*, amely többek között éppen a *ius gentiummal* való egybevetésből körvonalazható nagyon szépen, egy, a nép saját magának alkotott (*ipse sibi constituit*) joga, amely ekként az ő sajátja (*id ipsius proprium est*), és ez csak Rómában használatos.⁴⁶ Ehhez képest a *ius gentium* az a jog, amit minden nép egyformán használ, vagyis ez mindenütt megvan, hiszen a természetes rend (*naturalis ratio*) tanított meg rá.⁴⁷ A *ius naturale* pedig a természetből (*natura*) eredő jog, ami minden élőlény (*omnia animalia docuit*) számára adott, tehát ezzel minden nép is él. Éppen ez alapján képzelhetők el ezek három, koncentrikus körként, ahol a *ius naturale* a külső, *ius gentium* a középső, *ius civile* pedig a belső kör. Vagyis azonos kiindulási feltételek mellett a *ius civile* normái összhangban kell, hogy álljanak a *ius gentium* és *naturale*, a *ius gentium* normái pedig összhangban kell, hogy álljanak a *ius naturale* normáival. Ezen a ponton pedig, ha azt látjuk, hogy a rómaiakhoz képest más népeknél is előfordul a

⁴³ Vö. Cic. re p. 1, 39: „[...] *populus autem [...] coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus*”.

⁴⁴ Vö. pl. Tryph. D. 16, 3, 31 pr. (9 disp.); Paul. D. 18, 1, 34, 1 (33 ad ed.); Paul. D. 50, 17, 84, 1 (3 quaest.).

⁴⁵ Vö. Paul. D. 1, 1, 11 (14 ad Sab.)

⁴⁶ A *ius civile* és *ius gentium* elhatárolásához egyaránt I. Gai. 1, 1 = Inst. 1, 2, 1, 1; Ulp. D. 1, 1, 6 (1 inst.); Gai. D. 1, 1, 9 (1 inst.).

⁴⁷ Fontos kiemelni, hogy *ratio* „rend” jelentéssel bír, ekként arra a természetes rendre utal, amely mindenkinben megvan, és a természet megfigyeléséből megismerhető. Ebben a tekintetben az Oxford Latin Dictionary és Forcellini Totius Latinitatis Lexicon című munkája is hivatkozható alátámasztás gyanánt. Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. „ratio^{5, 11b}” = „explanation, reason, ground”, illetve „a guiding principle, system, rule”. L. még FORCELLINI – FACCIOLATI s. v. „ratio II C, 4 = „Item est ordo, modus”, ebben az értelemben a görög νοῦς és λόγος megfelelője. Az Oxford Latin Dictionary éppen „guiding principle, system, rule” értelemben hivatkozza a *civilis* és *naturalis ratio* kifejezéseket, az előbbi „social doctrine”, utóbbi „common sense” formájában értelmezve. Ebben a vonatkozásban a Macrobius által használt *ingenio excogitata* és *studio confecta* kifejezések alapozzák meg a *civilis* és a *naturalis ratio* dichotómiájában való gondolkodást.

fényűzés korlátozása, akkor ezek a *leges sumptuariae* a *ius gentium* körébe tartoznak, ami pedig a *naturalis ratió*ból ered.

A megválaszolendő kérdés mármost az: vajon a *parsimonia*, a *tenuitas* mint eszmény, mint idea, mint erény, valamint a *vitia corrigere* mint közvetlenebb szabályozási cél, jogalkotási törekvés mennyire erednek a *naturalis ratió*ból. Mennyire common sense, vagy mennyire (menschliche) Vernunft szülte tényezők ezek? Azért is szükséges ennek a kérdésnek a megfontolása, mert a római gondolatrendszerben a *ius* és a *lex* eltérőek voltak: utóbbira a rómaiak instrumentális szempontból tekintettek. A társadalmi viszonyok szabályozásának két eszköze volt: egyrészt a magánfelek magántermészetű megállapodása, másrészt a társadalmi viszonyok *erga omnes* hatályú szabályozása, *legislatiós* jogkörben.⁴⁸ Előbbit is, utóbbit is hívták *lex*nek: *leges privatae* és *leges publicae* voltak ezek – ám a *lex privata* csak *inter partes* bírt törvényerővel. A *leges publicae* körében fontos premissza, hogy Róma alapításának pillanatától jogállamként létezett.⁴⁹ Új törvényeket is hozott ez a római társadalom, amely törvények ekként a *ius* részévé váltak.⁵⁰ Vagyis a római fejekben *ius* és *lex* egymás mellett létezett ugyan, de markánsan elhatárolhatók voltak egymástól. Cicerónak tudható be a *ius* és *lex* fogalmainak összemosása, ami a jelenkori gondolkodók számára nagyon nehezen kezelhetővé teszi a két fogalmat.⁵¹

Mindez azért is jelentős, mert amíg a *iust* a rómaiak eleve adottként, *ab ovo* létezőként fogták fel, addig a *lex* alkotható volt, de nem parttalanul: a *ius* rendjében tapasztalható hézag, vagy egy másik, korábbi törvény elavult volta alapozta meg a *legislatiót*. Mi több, a *legislatio* így sem volt politikai érdekek játékszere, mivel mindhárom jelentős „hatalmi ág” (*magistratus*, *comitia*, *senatus*) részt kellett vennie a megalkotásban, ez pedig csak teljes egyetértésben történhetett.⁵² Ezen túlmenően azonban joggal vetődik fel a kérdés, hogy léteztek-e tartalmi szempontból releváns követelmények a római törvénnyel kapcsolatban? Ennek illusztrálásaként lehet a *lex Valeria Fundania de abroganda legis Oppiae* meghozataláról szóló Livius tudósítást bemutatni. Az annalista ennek a törvénynek a kapcsán részletesen bemutatja a két párt, a törvény meghozatala, illetve a *lex Oppia* fenntartása melletti csoportosulások vezéralakjainak érvelését. A javaslattevő Valerius először hangsúlyozza, hogy az *exempla maiorum* jelentősége vitán felül áll – ez retorikai szempontból mondanivalójának társadalmi elfogadhatóságát van hivatva biztosítani. A kérdéses törvény ugyanis a Kr.e. II. század elején született, így egészen egyszerűen elképzelhetetlen lett volna az *exempla maiorum* kizárása az érvelésből, hiszen követésének elsődleges indoka éppen az, hogy ez az emberek, illetve a közösség jólétének garanciájaként szolgál, vagyis végtére a *res publica* javát szolgálja. A folytatásban azonban Valerius azzal érvel, hogy mégis alapvetően kétféle törvény különböztethető meg – ezzel már mintegy felvillantja az analitikus, osztályozó gondolkodás csíráit is.⁵³ Elgondolása szerint egyfelől léteznek azok a törvények, amelyeket állandó, folytonos és változatlan hasznosságuk miatt örök időkre hoztak; ezek közül egyet sem szabad

⁴⁸ Vö. ZLINSZKY (1998) i. m. 76–77.

⁴⁹ Ehhez l. János ZLINSZKY: Rechtsstaat Rom. In: Martin Josef SCHERMAIER – Wolfgang WALDSTEIN (szerk.): *Ars boni et aequi. Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag*. Stuttgart, Steiner, 1993. 471–480.

⁵⁰ L. ZLINSZKY (1998) i. m. 84.

⁵¹ Ennek példaként l. Cic. de inv. 2, 161: *Naturae ius est, quod non opinio genuit, sed quaedam in natura vis inest, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem*. Hasonlóképpen Cic. de off. 3, 27: *Atque etiam, si hoc natura praescribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes et eadem lege naturae, idque ipsum si ita est, certe violare alterum naturae lege prohibemur. Verum autem primum; verum igitur extremum. A ius és lex határainak eltüntetésével összefüggően erősen kritikai éllel l. Álvaro D'ORS: *Parerga histórica*. Pamplona, EUNSA, 1997. 116–117.*

⁵² Lényegileg egyezően l. ZLINSZKY (1998) 83–85.

⁵³ Annak ellenére, vagy éppen azért jelentős ez, mert a tudományos igényű rendszerezés csak később jelenik meg rendszer-szerűen a gondolkodásban. Vö. Rűfner nézetét az akribia kérdéséről.

eltörölni (*perpetuae utilitatis causa in aeternum latae sunt, nullam abrogari debere fateor* – vö. Liv. 34, 6, 4). Másfelől pedig adottak bizonyos törvények, amelyek meghatározott helyzetben váltak szükségessé; ezek a körülményeknek megfelelően változóak (*temporibus ipsis mutabiles esse* – vö. Liv. 34, 6, 5). Ekként – konklúziója szerint – a békében hozott törvényeket a háború, a háborúban hozottakat pedig a béke törli el (*quae in pace latae sunt, plerumque bellum abrogat; quae in bello, pax* – vö. Liv. 34, 6, 6). Valerius jó rétorhoz méltó módon a hajózáshoz hasonlítja ezt a helyzetet, mondván a hajókat is másként kell irányítani kedvező, illetve másként kedvezőtlen időjárás esetén végső következtetése az, hogy a kétféle törvény között természetük szerint lehet különbséget tenni (*haec cum ita natura distincta sint* – vö. Liv. 34, 6, 7). Következtetésként ő maga ugyan nem mondja ki, mégis kézenfekvő módon adódik a feltevés, hogy az ilyen különbségek természetből fakadóak, ekként a *ius naturale*, illetőleg a *ius gentium* irányadó például abban a tekintetben, hogy el kell-e törölni egy ilyen törvényt. Ebből pedig *a minore ad maius* az is következik, hogy egyáltalán a törvények tartalmát a *naturából*, illetőleg az emberek által a *natura* rendjéből a *voϋς* révén felismerhető *naturalis ratió*ból levezetetten, illetve ezekkel összhangban kell meghatározni.

5. Összefoglalás, következtetések

A fényűzést korlátozó törvények vonatkozásában az előbb mondottak az alábbi következtetésre vezetnek. A *leges sumptuariae* szabályozási célja a *parsimonia* és a *tenuitas* mint a korai római állam erényeinek folyamatos fenntartása volt. Lehetne ezeket a szabályokat erkölcsi szabályozókként kezelni; van is erre példa a szakirodalomban.⁵⁴ Nem helytelen egy ilyen megközelítés, mindössze egysíkú.⁵⁵ Pontosan ugyanez a helyzet azzal a megközelítéssel is, amely a *leges sumptuariae*-t mint tulajdoni korlátokat kezeli: helytálló a következtetés, de nem kizárólagos igaz állítás ez, valamint anakronisztikus, hiszen a rómaiak maguk nem tekintettek így ezekre a törvényekre.

⁵⁴ Vö. Ingo SAUERWEIN: *Die leges sumptuariae als römische Maßnahme gegen den Sittenverfall*. Hamburg, 1970.

⁵⁵ Egyezően BALTRUSCH i. m. 40., és különösen 3. sz. jegyzet.